

העלייה הסלקטיבית – בין הגבלה איכותית להגבלה כמותית

תגובה להערות דבורה הכהן

אבי פיקאר

בהערותיה של דבורה הכהן ('מזווית אחרת', עיונים בתקומת ישראל, 11 [2001]) למאמרי על העלייה הסלקטיבית ('ראשיתה של העלייה הסלקטיבית בשנות החמישים', עיונים בתקומת ישראל, 9 [1999]) עלו כמה נושאים, שהעיקרי שבהם הוא מקומו של יצחק רפאל, ראש מחלקת העלייה של הסוכנות בשנים 1948-1953, בקבלת ההחלטה על מדיניות הסלקציה בעלייה.

אין חולק על כך שרפאל, כפי שציינה הכהן במחקרה החשוב,¹ שאף לעלייה גדולה ככל היותר ועמד תדיר בוויכוחים עם אלה שדרשו לצמצמה. אולם יש להבחין בין התנגדותו של רפאל להגבלת העלייה לבין אי-התנגדותו לסינון העלייה.

מדיניות העלייה הסלקטיבית שהתקבלה בשלהי 1951 נועדה להגביל את סוג העולים אך לא את כמותם. כפי שכתבתי במאמרי,² יוזמי מדיניות העלייה הסלקטיבית הניחו שגם בסד ההגבלות, שעסקו בגילם, בכושר עבודתם ובבריאותם של העולים, אפשר יהיה להביא ארצה עלייה גדולה אך גם איכותית. תקנות העלייה הסלקטיבית נוסחו כחלק ממדיניות העלייה ל-1952, שהתבססה על עלייתם של 120 אלף יהודים – עלייה גדולה ללא ספק. ההנחה (שהסתברה בדיעבד כנאיבית) היתה שתקנות הסלקציה יאפשרו לבחור – מקרב רבים המתדפקים על שערי המדינה – את המועמדים האיכותיים, ולדחות את הקשישים, החולים וחסרי כושר העבודה.

יצחק רפאל אולי לא התלהב מסינון כזה, אולם לאור הביקורת ההולכת ומחריפה שהוטחה במדיניות המחלקה שבראשה עמד, ולאור אחריותו, כראש מחלקת העלייה, על איכות העולים, הוא הציע מדיניות שיהיה בה מזוור למצב הקשה שיצרה העלייה הגדולה. בהצעותיו היה גלום הרעיון שעלייה פרודוקטיבית יכולה לשפר את המצב הכלכלי, כפי שהיה בתקופת היישוב. עלייה כזאת חייבה כמובן את שינוי ההרכב החברתי של אוכלוסיית העולים, ולשם

1. דבורה הכהן, עולים בסערה, ירושלים תשנ"ד.

2. עיונים בתקומת ישראל, 9 (1999), עמ' 374.

כך נוסחה מדיניות הסלקציה. למעשה, מדיניות זו המשיכה את המדיניות שהונהגה כלפי העלייה מצפון אפריקה באופן לא־רשמי החל ב־1949.³ רפאל העריך שסינון העולים יאפשר המשך עלייה גדולה ובה־בעת יגרום להפחתת הביקורת על העלייה ועל העולים. סביר להניח שהיוזמה של רפאל נבעה מן הלחץ שבו היה נתון. ואולם, באותם ימים הוא לא 'נעמד על רגליו האחוריות' כדי לדחות יוזמה זו. רק כעבור זמן הוא שינה את עורו ולא חשש להתעמת עם רבים וטובים, ובהם גם בן־גוריון, בסוגיית מדיניות העלייה הסלקטיבית. תמיכת רפאל בסלקציה היתה מותנית בהמשך עלייה גדולה ובהגמשת המדיניות בכל הנוגע לקהילות שבטחונן אינו מובטח (הוא התכוון בעיקר לקהילות קטנות באזורי הספר של תוניסיה ומרוקו). כאשר התברר שלא כך הם פני הדברים דרש רפאל הקלות שונות במדיניות הסלקציה והפך, במהלך 1952 ו־1953, למתנגד חריף של מדיניות זו.⁴ הציטוטים שמביאה הכהן כעדות להתנגדותו לסלקציה הם מתקופה זו או מספר זכרונותיו ומראיונות עמו. מעניין לציין שבספרו משבץ רפאל את ההחלטות על העלייה הסלקטיבית תוך כדי הצגת עמדותיו ומעשיו במחצית השנייה של 1952 וב־1953, ומתעלם מהוויכוח שלכאורה התקיים בשלהי 1951.⁵

התנערותו של רפאל ממדיניות הסלקציה העמידה בצל את תפקידו בנובמבר 1951, אולם קריאה זהירה של מקורות שכבר כתבו עליהם חוקרים קודמים מראה, לעניות דעתי, שבעת התקבלותה היתה מדיניות הסלקציה בקונסנווס.

3. שם, עמ' 364-367.
4. על כך כתבתי שלושה פרקים בעבודת ה־MA שלי 'העלייה הסלקטיבית מצפון אפריקה, 1951-1954', אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, באר־שבע 1998.
5. יצחק רפאל, לא זכיתי באור מן ההפקר, ירושלים 1981, עמ' 156. הכהן הביאה מכתב של רפאל לאחד מאנשיו כדי להוכיח שהתנהל ויכוח. בעקבות הפנייתה ראיתי שבמכתב לא צוין שום ויכוח אלא נאמר בו שתוכנית רפאל התקבלה בגלל תמיכתו של ראש הממשלה. הכהן מניחה, בהערותיה למאמרי, שרפאל לא פירט את תוכניתו מכיוון שהיתה ידועה. אולם אם קוראים את דברי רפאל בהנהלת הסוכנות במהלך ארבע הישיבות שקדמו להחלטת הסלקציה (4/11, 5/11, 11/11, 18/11 [אצ"מ S100/76]) רואים שעמדתו היתה מורכבת. הילכך, הדבר שיכול ללמדנו על התוכנית שדובר עליה באותו מכתב הוא תאריך המכתב ובדיקת התוכניות שהתקבלו באותם ימים. תאריך המכתב הוא 18.11.1951, היום שהתקבלה בהנהלת הסוכנות מדיניות העלייה הסלקטיבית.